

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлюються особливості формування Я-концепції особистості через вияв етнічної та національної ідентичності як смислу ідеаторного національного почуття. Розкрито роль національної мови як основного чинника передачі національної ідентифікації особистості.

Ключові слова: *особистість, етнічна ідентичність, національна ідентичність, самоотожнення, афіліація, персоналізація, самореалізація, самосвідомість.*

Постановка проблеми. Прагнення людей збагнути себе відображено у філософії, соціології, антропології, генетиці, педагогіці, літературі та мистецтві. Питання дослідження сутності людини, розуміння закономірностей життєвого вияву особистості, її перспектив у сучасній і майбутній епохах окреслюються і осмислюються по-різному.

Важливість з'ясування проблеми етнічної ідентичності пов'язана насамперед із тим, що саме етнічні спільноти виконують вирішальну роль у самозбереженні індивіда чи групи, з якою він себе ідентифікує. У складній системі суспільних зв'язків і стосунків виділяється саме етнічна належність людини, яка є первинною стосовно інших. Тобто, перш ніж виступати як представник різних соціальних, економічних, політичних та інших спільнот, людина є представником того або іншого етносу. Цей статус вона набуває під час народження.

На процес формування національної ідентичності впливають різноманітні за силою, напрямом та впливом чинники (соціально-економічний стан держави; державний устрій; мова спілкування; релігія; національні цінності та ідеали; історія; культура та ін.), а от сила та напрям їх дії безпосередньо залежить від оточення [1].

Останнім десятиріччям гуманістичний підхід людини спирається на повагу до її особистості, прав на соціальну справедливість. Він завоював пріоритет над позиціями, що розглядають людину як маніпулятивний об'єкт, поведінка якого може програмуватися ззовні. Одним із найвищих її виявів є ініціювання своєї етнічної ідентичності. Національна ідентичність базується на її переживанні тотожності спільнот і нетотожності з членами іншої номінальної групи, вибудованої за етнічним принципом.

Зважаючи на економічні та соціально-політичні перетворення, які відбуваються в Україні останніми роками, не можна не погодитися, що людина змушена адаптуватися до цих змін, шукати відповідь на

питання «Хто Я?». Усвідомлення людиною власної належності до певного народу виконує важливу роль в її житті та взагалі впливає на відносини між людьми і на міжособистісному, і на міждержавному рівнях. Надзвичайно гостро проблема національної ідентичності постає перед Україною, котра перебуває в силовому полі суперечливих соціально-цивілізаційних тенденцій – глобалізації і національно-етичного, державного уособлення, модернізації і постмодернізації, орієнтації на захід чи на Схід. Все це створює ситуацію «системної кризи суспільства», частиною якого є проблематичність національної державної культури, соціальної та ідеологічної ідентичності, адже національна ідентичність – це усвідомлення себе представником певної нації і оцінка себе як носія національних цінностей [2].

Стан дослідження. У сучасному людинознавстві виявляється складна, суперечлива ситуація, зумовлена різними поглядами соціально-етичного характеру. З властивою їм наполегливістю чимало гуманістично мислячих учених Заходу, а також вітчизняні психологи докладають багато зусиль до виявлення кращих потенційних якостей людини, підвищення її гідності у власних очах, ствердження значення високих альтруїстичних начал. Тим самим у діяльності і спілкуванні перформовується Я-концепція людини, уявлення її про себе як суб'єкта своїх фізичних і психічних станів [4].

Подолання таких чинників, які дезорганізують національну ідентифікацію, є нагальною теоретичною і практичною проблемою. Дослідження національної ідентичності за умов цивілізаційних зрушень у сучасній західній науці є одним із найважливіших напрямів. Для прикладу назвемо прізвища західних учених, чії спроби зафіксувати цю проблему були найбільш удалими: Б. Андерсон, У. Бек, Г. Блюмер, А. Вільсон, Е. Гелнер, М. Грох, Г. Люббе, Т. Мітчелл, А. Сен, К. Хюбнер та ін.

Різні аспекти зазначеної проблеми відображені у працях таких вітчизняних дослідників, як Є. Андрос, А. Астафев, Ю. Бадзьо, І. Бойченко, С. Веселовський, М. Головатий, І. Дзюба, М. Жулинський, О. Забужко, Т. Рудницький, М. Рябчук, В. Степаненко, О. Моргун, С. Шостак, М. Шульга, Г. Щокін, М. Юрій, Т. Яшук та ін.

Незважаючи на те, що становлення Української держави зініціювало справжній дослідницький бум у сфері пошуку національної ідентичності, лише недавно ця проблема почала обговорюватися на концептуальному рівні у працях В. Андрющенка, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, В. Кременя, В. Крисаченка, Л. Нагорної, Н. Рогозіна Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської.

Спираючись на певні теоретичні здобутки, зауважимо, що проблема національної ідентичності і ще недостатньо вивчена, особливо ті

аспекти, які стосуються формування національної ідентичності молодого покоління.

Мета статті – розкрити сутність формування національної ідентичності студентів в контексті розвитку Я-концепції особистості.

Виклад основних положень. Національна ідентичність як компонент соціальної ідентичності перебуває у доволі тісному зв'язку з пізнавальним розвитком людини. У когнітивній Я-концепції важливу роль в регуляції вчинків, які стосуються членів інших націй, виконує національна самооцінка, яка є справжньою, а не демонстративною лише тоді, коли ґрунтується на переживанні почуття національної гідності [5].

Припустимо, що відсоток представників гнобленої нації з низкою національною самооцінкою може бути більшим, ніж у представників панівної нації.

Теоретичною основою дослідження Я-образу стали: розроблені вітчизняною і зарубіжною психологічною наукою концепції, що розкривають закономірності та принципи розвитку особистості і Я-образу як її невід'ємної складової: концепція особистісного «Я» в контексті самопізнання У. Джемса; загальнопсихологічна трикомпонентна модель психіки З. Фрейда; Я-концепція як унікальний результат психічного розвитку Р. Бернса; концепція плідної циклічної особистості Е. Фрома; теорія організмичної особистості К. Роджерса; підхід до особистості як вищої цінності А. Маслоу; інтегративні рівні розвитку особистості Б. Ананьєва; багатоваріативність спрямованості особистості А. Леонтьєва; аспекти психологічного впливу особистості А.В. Петровського. Формування активної зацікавленості людини в самій собі, обумовлене за Е. Фроммом як любов до себе, адекватно формуванню позитивної емоційної складової Я-образу [5].

Ототоження себе з членами своєї національної спільноти відбувається через переживання взаємної подібності психічних виявів. Ця подібність поступово постає в ході історичного становлення національної культури і відображається через вияв особистістю свого внутрішнього смислу. Сукупний духовний прояв членів спільноти складається у стабільний, не нав'язаний ніким устрій, який об'єднує окремих членів у єдину спільноту. Переживання національних смислів, особливо поваги до рідної нації, трансформується у смисл самоповаги до себе як до представника шанованої спільноти, входить в ієрархію смислів як національна ідентичність [6]. У випадку, коли успадкована від дорослих (особливо від рідних) національна ідентичність зумовлена походженням, її становлення відбувається без рефлексивного вибору, але так буває не завжди.

Усвідомлення людиною власної належності до певного народу виконує в її житті доволі важливу роль та помітно впливає на відноси-

ни між людьми (і на міжособистісному, і на міждержавному рівнях). Серед безлічі питань, що потребують відповіді, є питання про психологічні причини зростання значущості національної ідентичності в наш час, про особливості трансформації ідентичності громадян, до яких призвели зміни етнополітичної та соціально-психологічної реальності в суспільстві, про психологічні особливості та чинники формування національної ідентичності у дітей та молоді в поліетнічній Україні [8].

Національний Я-образ особистості є інтегрованою формою самосвідомості, що виникає на певному етапі особистісного становлення людини в результаті тривалого процесу самопізнання. Цей образ виступає у формі узагальненого уявлення людини про себе як про представника певної етнонаціональної спільноти. Національний Я-образ особистості як складова її Я-концепції, що формується в результаті ідентифікації особистості з національною спільнотою, виконує низку важливих функцій, головною серед яких можна вважати функцію регуляції поведінки особи в різноманітних ситуаціях міжетнічної взаємодії. Усвідомлення власної національної належності та уявлення про себе як представника етносу, а водночас і нації, забезпечує оптимальну адаптацію суб'єкта до умов соціального буття, поліетнічної реальності, уможливує успішну діяльність у процесі постійного співвіднесення своїх життєвих позицій, настанов, цінностей із вимогами й нормами тієї національної спільноти, з якою особистість себе ідентифікує [9].

Нині в Україні перед особистістю, особливо перед юною, завжди постає питання вибору національної ідентичності. З огляду на актуальність зазначеної проблеми ми зосередили увагу на вивченні процесу формування національної самосвідомості сучасної молоді України, зокрема, на становленні Я-образу особистості як результату ідентифікації з національною спільнотою.

Як зазначено у Вікіпедії, національна ідентичність – самовизначення особи в національному контексті. Усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини, тощо. Національна ідентичність є однією з найважливіших складових структури соціальної ідентичності сучасної людини, оскільки вона задовольняє базові потреби особистості: в самозбереженні, самоствердженні, самовираженні, в захисті з боку інших і докорінну потребу особистості належати до соціуму, відчувати себе частиною суспільства, певної референтної групи [10]. Усвідомлюючи свою включеність у соціум, особистість здатна самовизначитись, самоствердитись і зреалізуватись. Оскільки соціальне, суспільне є національно-конкретним, то представленість в Я-образі національних характеристик значною мірою зумовлює задоволення вищезазначених потреб особи як представника нації.

Як свідчать психологічні дослідження, становлення національної ідентичності, як складової концепції особистості, підпорядковується певним закономірностям і проходить низку фаз у своєму розвитку. Її зародження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, знайомих, ровесників. Пізніше в цей процес включаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, школа, позашкільні установи, вищі навчальні заклади тощо [9]. Під впливом зазначених змін новим змістом наповнюється Я-образ особистості, в якому дедалі більшої ваги набувають національні складові.

Національна ідентичність вкорінює індивіда у буття рідного народу і робить учасником спільної справи. Становлення національної ідентичності є одним із чинників, який утверджує особистісну ієрархію смислів. Будучи складовою засад ієрархії смислів і Я-концепції людини, національна ідентичність виконує роль фільтра, який доносить нову інформацію з навколишнього середовища.

Велика роль національної ідентичності в житті кожної особистості базується на тому, що національна мова, як основний чинник передачі національної ідентифікації, імпліцитно несе в собі напрацьовану спільнотою в ході її історії, картину світу [11].

Національна ідентичність як реальність доволі важлива. Вона відрізняє представників різних націй, слугує критерієм безпеки, афіляції, самореалізації, тому постає перед кожним свідомим громадянином у ході становлення і формування самосвідомості.

Теоретичний аналіз проблеми Я-образу особистості дозволив зробити висновок, що Я-образ є інтегральною формою самосвідомості людини, яка виникає на певному етапі її соціального розвитку в результаті набуття особою життєвого досвіду й досягнення певного рівня сформованості когнітивних та емоційних структур особистості. Формування Я-образу є ознакою нового рівня самосвідомості, який характеризується найбільш зрілим усвідомленням особою своєї сутності. Я-образ людини розглядається як узагальнений глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, підкреслюється його роль у забезпеченні почуття ідентичності, самототожності людини [2].

Зміст Я-образу особистості складається з двох утворень: диференціюючої (її змістом є знання, які виокремлюють «Я» суб'єкта порівняно з іншими людьми, що надає відчуття власної унікальності, неповторності) та інтегруючої складових, або системи самоідентичності, яка містить знання про спільні риси і характеристики, котрі об'єднують особу з іншими людьми [13].

Вивчаючи феномен ідентифікації особи з різними спільнотами, чимало дослідників підкреслюють, що потреба будь-якої людини на-

лежати до соціуму, відчувати себе часткою суспільства, бути членом певної референтної групи та усвідомлювати єдність з її представниками докорінна.

Процес самовизначення людини через членство в соціальній структурі суспільства прийнято називати «соціальною ідентифікацією» особистості. Результатом ідентифікації особи з різними спільнотами є численні ідентичності, актуальність і значущість яких варіюють залежно від часу й ситуації. Сукупність їх становить цілісну соціальну ідентичність особистості, важливе місце в структурі якої посідає ідентифікація з національною спільнотою [12].

Національна ідентичність як компонент соціальної ідентичності перебуває у тісному зв'язку з пізнавальним розвитком людини. У когнітивній Я-концепції важливу роль в регуляції вчинків, які стосуються членів інших націй, виконує національна самооцінка, яка є справжньою, а не демонстративною лише тоді, коли базується на переживанні почуття національної гідності.

На сьогодні формування Я-концепції особистості через прояв етнічної та національної ідентичності недостатньо вивчений через державний підхід до цієї проблеми. На державному рівні приймаються закони, які ставлять молоде покоління перед мовним вибором. Відтак надалі зникатимуть питання вибору національної ідентичності, ставлення молодого покоління до визначення свого місця в суспільстві.

Керуючись у своєму дослідженні генетичним принципом, розглядаємо національну ідентичність як утворення, розвиток якого відбувається впродовж усього життя людини, проходячи у своєму становленні низку фаз, котрі пов'язані з віковими етапами психічного та фізичного розвитку людини. Однак, вирішальним етапом становлення національної ідентичності особистості – періодом її зміцнення та закріплення – є юнацький вік, коли її розвиток сягає найвищого, інтелектуально-теоретичного рівня.

Відповідно до поставленої мети дослідження застосовано такі методики: 1) методику І.М. Цимбалюка, яка стосувалася діагностики рівня самооцінки; 2) методику Куна-Макпартленда «Хто Я?», спрямовану на розкриття актуальності та значущості національної ідентичності в Я-образі особистості (модифікований тест «20 висловлювань»)

Нами було проведено психологічне дослідження, яке відобразило наявний стан у переживанні національної ідентичності, що дозволили виявити спонуки студентів до розвитку національної самосвідомості. Вибірка становила 368 осіб, до якої ввійшли студенти Львівського державного університету внутрішніх справ юридичного, психологічного та економічного факультетів. Серед них 80,1% – українці,

17,6% – росіяни, 2,3% респондентів мали подвійну (українсько-російську) етнічну ідентичність.

Серед опитаних умовно був зроблений поділ на студентів, батьки яких мали українське коріння, та студентів, батьки яких, або їх предки, проживали за межами України. Це дозволяло виявити власне ставлення студента до обговорюваної проблеми.

Отримані результати показали високий відсоток молодих людей з високим і середнім рівнем самооцінки і невелику кількість осіб із низьким рівнем самооцінки (див. табл. 1)

Таблиця 1

Рівні самооцінки студентів (%)

Рівні самооцінки	Кількість студентів	%
Високий	212	57,6
Середній	110	29,8
Низький	46	12,5

Отримані результати підтвердили наші припущення про те, що серед студентів, які розмовляли материнською мовою в близькому сімейному оточенні, рівень самооцінки був набагато вищий, ніж у студентів у сім'ї яких використовували двомовність з огляду на те, що один із батьків розмовляв російською, і навпаки, рівень самооцінки був нижчим.

На другому етапі респондентам пропонувалося відповісти на одне запитання: «Хто я?». Для цього використовувався тест М. Куна-Макпартленда «Хто Я?», спрямований на визначення змістових характеристик особистості, оскільки відповідь на запитання «Хто Я?» пов'язана із характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто образу «Я» чи «Я-концепції».

За інтерпретації результатів студентів у контексті нашого дослідження охарактеризоване соціальне «Я» студентів, а саме етнічно-регіональну ідентичність. Як підтвердили результати, вкрай низький відсоток респондентів зазначають у характеристиці своєї ідентичності саме її етнічний компонент (10,5%).

Серед чинників, що сприяють формуванню та підтриманню національної ідентифікації, як найбільш значущі, студенти проголошують такі елементи національної культури, як рідна земля, мова народу, його історичне минуле, національні обряди, звичаї та традиції, уявлення про спільність походження членів спільноти та риси національного характеру, а також релігія народу.

Аналіз значущості категорії, що розглядається, засвідчує, що громадянська ідентичність як аспект національної самосвідомості ви-

явилася недостатньо значущою для респондентів усіх трьох груп – вона не увійшла до найбільш значущих ідентичностей сучасної молоді.

Відповіді на це питання дозволили виявити наявність проблеми у визначенні національної ідентичності, а також необхідність спрямувати важелі впливу, щоб спонукати молодих людей до національної активності, бо проблема ідентичності впливає на національну самосвідомість, самооцінку, міжособистісний та соціальний статус.

Висновки. Криза формування національної ідентичності відбувається здебільшого у соціально неадаптованих індивідів, які не прагнуть до самовдосконалення через розширення потенціалу соціальної складової Я-концепції. Вона може і посилити дезадаптацію, і стати катализатором подальшого саморозвитку. У переломний момент соціальних змін їх учасники розпочинають вишукувати придатні для них зразки і вартості для нового облаштування свого буття у світі шляхом трансформації їх у смисли, цілі та операції.

Отримані результати досліджень свідчать про те, що національна ідентичність розпочинається з переживання смислового зв'язку з національною спільнотою, до самоусвідомлення у поняттях, яке пов'язує когнітивне «Я» особистості з переживанням національної ідентичності.

У студентські роки становлення національної самосвідомості особистості сягає найвищого рівня, коли відбувається її зміцнення та закріплення. Результатом цих процесів стає зростання когнітивної складності та диференційованості Я-образу особистості як представника національної спільноти, підвищення міри його виразності та суб'єктивної значущості, а також внутрішньої цілісності та послідовності. Подальші зміни національної ідентичності як складової Я-образу, що відбуваються у дорослому віці, можна вважати не стільки формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних і інших умов життєдіяльності нації.

Подальше дослідження буде спрямоване на вивчення умов і чинників, що впливають на формування позитивної національної ідентичності та забезпечення належного середовища для її розвитку.

1. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.М. Березін. – К., 2002. – 208 с.

2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М.Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 138–144.

3. Кислицына Т.А. Организация рефлексивных процессов в самовоспитании студентов / Т.А. Кислицына // Проблемы логической организации рефлексивных процессов. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 196–197.

4. Березін А.М. Становлення Я-образу особистості у процесі її національної ідентифікації // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2003. – Т. V, Ч. 5. – С. 323–329.

5. Гапій О.В. Особливості становлення образу «Я» як суб'єкта національної спільноти / О.В. Гапій // Розвиток ідей Г.С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип. 20, Ч. 2. – С. 136–141.

6. Кафарський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 1999. НАН України. – Вип. 12. – К., 2000. – С. 60–62.

7. Кислицына Т.А. Национальная идентификация в структуре социальной идентичности личности / Т.А. Кислицына. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 196–197.

8. Палій М.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 2003. – 412 с.

9. Проценко О.В. Психолого-педагогічні чинники формування громадянської свідомості та самосвідомості студентської молоді / О.В. Проценко // Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2 т. / М.Й. Боришевський, М.І. Алексеева та ін. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2. – С. 211–231.

10. Тишков В.А. Постсоветский национализм и российская антропология / В.А. Тишков // Социс. – 1997. – № 1. – С. 53–54; Нация – это метафора // Дружба народов. – 2000. – № 7. – С. 170–182.

11. Шевченко О.В. Національна ідентифікація як чинник формування елітарної особистості / О.В. Шевченко // Українська еліта та її роль у державотворенні: збірник наукових праць. – К., 2000. – № 1/2 (14). – С. 298–302.

12. Шкляр Л. Інтеграційний потенціал національної ідеї в поліетнічному просторі України / Л. Шкляр // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 1. – С. 111–131.

13. Wolczuk K. History, Europe and the national idea: the «official» narrative of national identity in Ukraine / K. Wolczuk // Nationalities Papers. – Vol. 28. – № 4. – 2002. – P. 688.

Макаренко С.С. Национальная идентичность как составляющая формирования Я-концепции личности

Раскрываются особенности формирования Я-концепции личности при проявлении этнической и национальной идентичности как смысла идеаторных национальных чувств. Раскрыто особенности национального языка как основного источника идентификации личности.

Ключовые слова: личность, этничная идентичность, национальная идентичность, самоидентификация, аффилиация, персонализация, самореализация, самосознание.

Makarenko S.S. National identity as a part of the formation of the I-concept of personality

Specific features of the formation of the I-concept of personality through the expression of ethnic and national identity as the meaning of ideational national feeling are determined. The role of the national language as the main factor of national identity is revealed.

Key words: *identity, ethnic identity, national identity, self-identification, affiliation, personalization, self-realization, self-consciousness.*

УДК 159.9:316.6

Ю.Я. Мединська

**РІВЕНЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ**

Висвітлено теоретичні аспекти зв'язку рівня емоційного інтелекту з психологічною безпекою особистості.

Ключові слова: *емоції, емоційний інтелект, віктимність, психологічна безпека, особистість.*

Постановка проблеми. Об'єктивно безпечна поведінка людини та суб'єктивне переживання нею стану безпеки, у тому числі психологічної, детерміновані і реальними життєвими обставинами, і суто психологічними чинниками, зокрема рівнем емоційного інтелекту особистості. Останній як здатність людини розуміти власні й чужі почуття, керувати ними є передумовою гармонійної та безпечної взаємодії особистості з іншими. Безпека, за висловлюванням А. Маслоу, є однією з базових потреб людини, котра «надбудована» над такими суто фізіологічними детермінантами життєдіяльності, як харчування, сон, сексуальний потяг [1]. Задоволення цієї потреби є передумовою реалізації наступних рівнів мотивації: потреби у приналежності, визнанні та самоактуалізації. Дані літератури, досвід практичної роботи у сфері психологічного консультування та психокорекції, зрештою поточне спостереження за іншими робить очевидним те, що оцінка рівня загрози різних ситуацій кожною людиною є суб'єктивною. Безпека є відчуттям, яке ґрунтується не на точних розрахунках всіх можливих ризиків ситуації, а на емоційно-оціночному, почасти інтуїтивному ставленні до загрози. Нині здійснено численні дослідження психології безпеки та ризику, у контексті яких дано оцінку складових особистісної безпеки [2; 3].